МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет економіки, підприємництва та інформаційних технологій
Кафедра підприємницьких та соціальних технологій

Допущено до захисту
"_____"_____2026 р.
Зав. кафедри, д.е.н., професор
_____Соколюк С.Ю.

Кваліфікаційна робота

ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ТА ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

Виконала студентка 4 курсу, 41-з-сз групи освітньої програми «Соціальне забезпечення» спеціальності 232 «Соціальне забезпечення» **Ткаченко Анна Сергіївна** _____

Науковий керівник к.е.н., професор_____
Бурляй Олександр Леонідович

Умань – 2026

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет економіки, підприємництва та інформаційних технологій
Кафедра підприємницьких та соціальних технологій
Освітня програма Соціальне забезпечення
Спеціальність 232 Соціальне забезпечення
(код, назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри

_____ _____
(підпис) (ініціали, прізвище)
"_____" _____2025 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ
РОБОТУ

Студенту

_____
(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи _____
_____
_____

керівник роботи _____,
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом по університету від "___"_____20___ року №_____

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи _____
_____
_____
_____
_____

4. Перелік питань, які потрібно розробити
_____
_____
_____
_____
_____

5. Перелік графічного матеріалу
_____
_____
_____
_____

3

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів роботи	Строк виконання етапів проекту	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи		
2.	Одержання індивідуального завдання		
3.	Складання календарного плану написання кваліфікаційної роботи		
4.	Підготовка до виконання кваліфікаційної роботи підбір та вивчення літератури участь у виконанні науково-дослідних робіт виконання курсових робіт інші заходи		
5.	Уточнення теми кваліфікаційної роботи та календарного плану-графіка, виходячи зі специфіки базового підприємства, установи		
6.	Підготовка: першого розділу другого розділу третього розділу висновків		
7.	Доопрацювання кваліфікаційної роботи з урахуванням зауважень наукового керівника		
8.	Написання та оформлення роботи в остаточному варіанті		
9.	Перевірка роботи на академічний плагіат		
10.	Одержання відгуку наукового керівника		
11.	Попередній захист роботи на кафедрі		
12.	Затвердження роботи завідувачем кафедри		
13.	Одержання рецензії		
14.	Захист кваліфікаційної роботи		

Студент _____ _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник проекту (роботи) _____ _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

4

РЕФЕРАТ

на кваліфікаційну роботу:
«Підвищення рівня та якості життя населення» студентки факультету економіки, підприємництва та інформаційних технологій Уманського національного університету Ткаченко А. С.

Рівень життя населення є важливим показником соціального та економічного стану країни, оскільки відображає ступінь забезпечення матеріальних і нематеріальних потреб людини, доступ до необхідних суспільних благ і загальні умови життєдіяльності.

Загальний зміст роботи викладений на 60 сторінках комп'ютерного тексту. Робота містить 16 таблиць, 3 рисунки. Кількість використаних джерел становить 54 наукових праць.

Перший розділ роботи – теоретичний. Розглянуто сутність понять «рівень та якість життя населення» та фактори, що впливають на них, основні показники оцінювання рівня та якості життя населення.

Другий розділ – практичний. Проведений аналіз рівня життя населення України.

Третій розділ присвячений огляду зарубіжного досвіду підвищення якості життя населення та можливості його застосування в Україні, а також пріоритетним напрямам державної соціально-економічної політики щодо підвищення рівня та якості життя населення України в умовах воєнного та повоєнного часу.

Резюме: В кваліфікаційній роботі досліджено сучасний стан рівня життя в Україні. Розроблено комлекс практичних заходів державної соціально-економічної політики щодо підвищення рівня та якості життя населення України в умовах воєнного та повоєнного часу.

Ключові слова: рівень життя населення, якість життя, споживання, витрати, державна політика.

Summary: The qualification work examines the current state of the standard of living in Ukraine. A set of practical measures of state socio-economic policy has been developed to improve the standard and quality of life of the population of Ukraine in wartime and post-war times.

Keywords: standard of living, quality of life, consumption, spending, state policy.

5

ЗМІСТ

ВСТУП 6

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПОНЯТТЯ РІВНЯ ТА ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ 9

1.1. Сутність поняття «рівень життя населення» 9

1.2. Поняття «якість життя» та її основні складові 14

1.3. Основні показники оцінювання рівня та якості життя населення 18

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ РІВНЯ ТА ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ 22

2.1. Доходи населення як ключовий показник рівня життя в Україні ... 22

2.2. Споживання та витрати домогосподарств в Україні: зміни під впливом збройного конфлікту 28

2.3. Вплив економічної та соціальної політики держави на добробут населення 37

РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ТА ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ 46

3.1. Зарубіжний досвід підвищення якості життя населення та можливості його застосування в Україні 46

3.2. Пріоритетні напрями державної соціально-економічної політики щодо підвищення рівня та якості життя населення України в умовах воєнного та повоєнного часу 50

ВИСНОВКИ 54

СПИСОК ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ 57

ВСТУП

У сучасних умовах соціально-економічного розвитку, особливо в період повномасштабної війни в Україні, питання підвищення рівня та якості життя населення набуває особливого значення та залишається одним із ключових напрямів державної політики. Рівень життя населення є важливим показником соціального та економічного стану країни, оскільки відображає ступінь забезпечення матеріальних і нематеріальних потреб людини, доступ до необхідних суспільних благ і загальні умови життєдіяльності. Саме тому дослідження цієї теми є актуальним як у теоретичному, так і в практичному аспектах.

Поняття рівня та якості життя населення охоплює широкий спектр складових, серед яких рівень доходів, зайнятість населення, умови праці, житлове забезпечення, доступ до освіти та медичного обслуговування, стан довкілля, соціальний захист і можливості для особистого розвитку. Сукупність цих чинників безпосередньо впливає на добробут людини та визначає її соціальне становище. Водночас рівень життя є важливим індикатором ефективності економічної політики держави та здатності суспільства створювати умови для стабільного розвитку.

Особливої актуальності тема підвищення рівня та якості життя населення набуває в умовах війни в Україні. Воєнні дії суттєво вплинули на всі сфери суспільного життя та стали причиною значних економічних і соціальних змін. Руйнування інфраструктури, скорочення робочих місць, вимушене переміщення мільйонів громадян, зниження рівня доходів населення та зростання соціального навантаження створили нові виклики для держави та суспільства. За таких умов питання забезпечення належного рівня життя населення є важливим не лише з точки зору соціального захисту, а й як необхідна умова збереження людського потенціалу країни та підтримки внутрішньої стабільності.

Окремої уваги потребує той факт, що якість життя населення не обмежується лише матеріальним забезпеченням. Важливими складовими також є безпека,

стабільність, можливість отримання якісної освіти, доступність медичних послуг, належні умови проживання та сприятливе соціальне середовище. Саме комплексний підхід до оцінювання рівня життя дозволяє більш повно визначити реальний стан суспільного добробуту та виявити основні проблеми, які потребують вирішення.

У сучасному суспільстві рівень життя населення є одним із ключових критеріїв оцінювання ефективності соціально-економічного розвитку держави. Високий рівень життя сприяє зміцненню соціальної стабільності, підвищенню продуктивності праці та створює умови для сталого економічного зростання. Натомість низький рівень доходів, недостатній соціальний захист і обмежений доступ до базових послуг можуть негативно впливати на розвиток суспільства, спричиняти соціальну нерівність і погіршення демографічної ситуації. Саме тому дослідження факторів, які впливають на якість життя населення, є необхідним для визначення ефективних шляхів її покращення.

Проблематика рівня та якості життя населення є предметом дослідження багатьох економістів, соціологів і науковців, оскільки вона поєднує економічні, соціальні та демографічні аспекти розвитку суспільства. Вивчення цієї теми дає можливість оцінити сучасний стан добробуту населення, виявити основні тенденції та сформувати практичні рекомендації щодо підвищення соціальних стандартів і покращення умов життя.

Метою даної роботи є дослідження теоретичних основ рівня та якості життя населення, аналіз сучасного стану добробуту населення та визначення основних напрямів його підвищення в сучасних соціально-економічних умовах.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі *завдання*:

- розкрити сутність понять рівня та якості життя населення;
- визначити основні показники, які характеризують рівень життя населення;
- проаналізувати сучасний стан рівня та якості життя населення;

- дослідити чинники, що впливають на формування добробуту населення;
- визначити основні напрями підвищення рівня та якості життя населення.

Об'єктом дослідження є рівень та якість життя населення як важлива складова соціально-економічного розвитку суспільства.

Предметом дослідження є сукупність соціально-економічних чинників і механізмів, які впливають на формування та підвищення рівня й якості життя населення.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що результати аналізу можуть бути використані для кращого розуміння сучасного стану рівня життя населення та визначення основних напрямів його підвищення. Дослідження цієї теми має важливе значення, оскільки дозволяє оцінити вплив соціально-економічних процесів на добробут населення та окреслити можливі шляхи покращення умов життя в сучасному суспільстві.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПОНЯТТЯ РІВНЯ ТА ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

1.1. Сутність поняття «рівень життя населення»

Поняття рівня життя населення є однією з ключових соціально-економічних категорій, яка характеризує ступінь забезпечення матеріальних, соціальних і духовних потреб людини. Воно використовується для оцінювання загального добробуту населення, визначення ефективності економічної політики держави та аналізу соціального розвитку суспільства. У сучасній економічній науці поняття рівня життя розглядається як комплексна характеристика умов життєдіяльності населення, що охоплює не лише рівень доходів, а й доступ до суспільних благ, можливості для реалізації особистого потенціалу та рівень соціальної захищеності.

На думку В. Д. Базилевича, рівень життя населення відображає реальні умови існування людини та ступінь задоволення її потреб у конкретний історичний період [1]. Автор підкреслює, що ця категорія формується під впливом економічного розвитку країни, рівня продуктивності праці, структури виробництва та державної соціальної політики. Водночас рівень життя є динамічним показником, який змінюється залежно від внутрішніх і зовнішніх соціально-економічних процесів.

Подібної позиції дотримується А. М. Колот, який зазначає, що рівень життя слід розглядати як результат взаємодії економічних і соціальних чинників, які визначають матеріальне становище населення, рівень його зайнятості та можливості задоволення повсякденних потреб [13; 20]. У такому підході основна увага приділяється не лише доходам населення, а й умовам праці, стабільності зайнятості, рівню соціального захисту та доступності основних послуг.

У наукових дослідженнях рівень життя населення також часто пов’язують із поняттям добробуту. Зокрема, Е. М. Лібанова наголошує, що рівень життя характеризує не лише матеріальні можливості людини, а й її здатність забезпечувати належні умови для власного розвитку та соціальної реалізації [17;

21]. У цьому контексті важливого значення набувають доступ до освіти, якісного медичного обслуговування, житлових ресурсів і соціальної підтримки.

Узагальнюючи підходи різних авторів, можна визначити, що рівень життя населення являє собою комплексну соціально-економічну характеристику, яка відображає рівень забезпечення населення необхідними матеріальними благами, соціальними послугами та умовами для повноцінного життя. Він визначає не лише економічні можливості людини, а й її місце у суспільстві, рівень соціальної адаптації та перспективи розвитку.

Узагальнення різних підходів до визначення поняття «рівень життя населення» доцільно подати у вигляді таблиці (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Основні підходи до визначення поняття «рівень життя населення»

Автор	Підхід до визначення
В. Д. Базилевич [1]	Рівень життя характеризує ступінь забезпечення матеріальних і соціальних потреб населення
А. М. Колот [13; 20]	Розглядає рівень життя як результат взаємодії економічних і соціально-трудових чинників
Е. М. Лібанова [17; 21]	Визначає рівень життя як показник добробуту та можливостей для розвитку людини
Держстат України [7; 8]	Оцінює рівень життя через доходи, витрати, умови проживання та соціальне забезпечення
ПРООН [28; 43]	Пов’язує рівень життя з добробутом, людським розвитком і доступом до основних суспільних благ

Джерело: складено автором на основі [1; 7; 13; 17; 28; 43].

В економічній теорії прийнято розглядати рівень життя через систему кількісних і якісних показників. До основних кількісних показників належать доходи населення, розмір заробітної плати, рівень споживання товарів і послуг, забезпеченість житлом, рівень зайнятості та структура витрат домогосподарств. Саме ці показники дають змогу оцінити матеріальну складову рівня життя та порівнювати її в різні періоди [7; 10].

Разом із тим лише економічних показників недостатньо для повної

характеристики добробуту населення. Тому сучасний підхід передбачає також оцінювання якісних складових, серед яких доступність освіти, рівень медичного забезпечення, стан довкілля, рівень безпеки та соціальної стабільності. Такий підхід дозволяє більш повно оцінити реальний рівень життя населення та виявити чинники, що впливають на його зміну [28; 43].

На думку дослідників Інституту демографії та проблем якості життя НАН України, рівень життя населення є одним із найважливіших індикаторів суспільного розвитку, оскільки безпосередньо впливає на демографічні процеси, міграційну активність, рівень народжуваності та соціальну стабільність [16; 17]. Зниження рівня життя може призводити до погіршення демографічної ситуації, зростання соціальної напруги та зменшення економічної активності населення.

Особливого значення дослідження рівня життя населення набуває в сучасних умовах в Україні. Повномасштабна війна суттєво вплинула на соціально-економічний стан країни, спричинила втрату частини виробничих ресурсів, руйнування інфраструктури, зменшення кількості робочих місць та зміну структури доходів населення. У таких умовах оцінювання рівня життя стає важливим інструментом аналізу соціальної ситуації та визначення напрямів державної підтримки.

За даними Державної служби статистики України, оцінювання доходів і умов життя населення здійснюється відповідно до методології Євростату в межах обстеження EU-SILC, що дає можливість аналізувати матеріальне становище домогосподарств, рівень бідності та соціальної нерівності в країні. Це свідчить про поступове наближення української статистичної системи до європейських стандартів оцінювання рівня життя населення.

Крім того, сучасний рівень життя населення в Україні значною мірою залежить від стану ринку праці. Доходи від трудової діяльності залишаються основним джерелом забезпечення більшості домогосподарств. Саме тому рівень

зайнятості, стабільність робочих місць і своєчасна оплата праці безпосередньо впливають на матеріальний стан населення та рівень його соціальної впевненості.

Не менш важливою складовою рівня життя є соціальний захист населення. Йдеться про пенсійне забезпечення, державну допомогу, підтримку внутрішньо переміщених осіб, доступність соціальних програм і механізмів компенсації. В умовах війни значення цієї складової значно зросло, оскільки велика кількість громадян потребує додаткової підтримки та захисту.

Для більш повного розуміння сутності поняття «рівень життя населення» доцільно розглянути його основні складові. Рівень життя є комплексною соціально-економічною категорією, що формується під впливом різних чинників та охоплює не лише матеріальне забезпечення населення, а й соціальні, трудові, демографічні та суспільні аспекти. Сукупність цих складових визначає загальний рівень добробуту населення та впливає на умови життєдіяльності людини. Основні складові рівня життя населення наведено на рис. 1.1.

Отже, рівень життя населення формується під впливом взаємопов’язаних складових, кожна з яких має важливе значення для забезпечення належних умов життя. Матеріальна складова характеризує рівень доходів і споживання, соціальна визначає доступність основних послуг та соціального захисту, трудова пов’язана із зайнятістю та умовами праці, демографічна відображає зміни у структурі населення, а суспільна характеризує рівень соціальної стабільності та можливості самореалізації. Комплексне врахування цих складових дає змогу більш повно оцінити рівень життя населення та визначити основні напрями його підвищення.

Рис 1.1. Основні складові рівня життя населення

Джерело: складено автором на основі [1; 7; 13; 17; 28].

Отже, рівень життя населення є багатогранною соціально-економічною категорією, яка характеризує матеріальні умови життя населення, ступінь задоволення його потреб та можливості соціального розвитку. Він формується під впливом економічних, соціальних і демографічних чинників та виступає важливим показником розвитку держави. У сучасних українських умовах дослідження рівня життя населення є особливо актуальним, оскільки дозволяє оцінити реальний стан добробуту громадян, визначити проблемні аспекти та окреслити можливі напрями підвищення соціально-економічної стабільності.

1.2. Поняття «якість життя» та її основні складові

У сучасній науковій літературі поняття якості життя є важливою соціально-економічною категорією, що використовується для оцінювання рівня добробуту населення та загальних умов життєдіяльності людини. На відміну від поняття рівня життя, яке переважно характеризує матеріальний стан населення та можливості задоволення основних потреб, якість життя має більш широкий зміст і охоплює не лише економічні, а й соціальні, психологічні, демографічні та екологічні аспекти. Саме тому в сучасних умовах якість життя населення розглядається як комплексний показник, який відображає ступінь задоволеності людини умовами свого життя та можливість реалізовувати власний потенціал.

На думку Е. М. Лібанової, якість життя є інтегральною характеристикою умов існування людини, яка поєднує рівень матеріального забезпечення, стан здоров'я, можливість отримання освіти, безпеку та рівень соціальної захищеності [17; 21]. У такому підході особлива увага приділяється не лише об'єктивним показникам, а й тому, як людина сприймає умови власного життя та оцінює можливості для розвитку.

Подібної думки дотримуються фахівці Організації Об'єднаних Націй. У документах ПРООН якість життя населення пов'язується з людським розвитком та визначається як сукупність можливостей людини вести повноцінне життя, підтримувати здоров'я, здобувати освіту та брати активну участь у суспільному житті [28; 43]. У межах такого підходу якість життя оцінюється не лише за рівнем доходів, а й за доступністю основних суспільних благ та рівнем соціальної реалізації.

У наукових дослідженнях також підкреслюється, що якість життя безпосередньо пов'язана із задоволенням потреб людини. Йдеться не лише про базові матеріальні потреби, а й про соціальні, культурні та духовні аспекти. До них належать комфортні житлові умови, доступність медичних послуг, можливість навчання, безпечне середовище, належний рівень комунікації, відпочинок і

впевненість у майбутньому. У сукупності ці чинники формують загальне сприйняття людиною свого життєвого середовища та визначають рівень її соціального благополуччя [34; 35].

На думку українських науковців, якість життя є результатом взаємодії економічних, соціальних і демографічних процесів. Вона залежить від рівня розвитку економіки, державної соціальної політики, функціонування ринку праці, доступності інфраструктури та загального стану суспільства [19; 31]. Водночас важливим фактором залишається рівень довіри до соціальних інституцій та відчуття стабільності в суспільстві.

У сучасній економічній науці якість життя прийнято оцінювати за системою об’єктивних і суб’єктивних показників. До об’єктивних належать рівень доходів населення, доступність освіти, стан системи охорони здоров’я, житлові умови, екологічна ситуація, рівень зайнятості та соціальний захист. Суб’єктивні показники пов’язані з особистою оцінкою людиною власного життя, рівнем задоволеності матеріальним становищем, відчуттям безпеки та можливістю планувати майбутнє.

Важливе значення в оцінюванні якості життя має також стан здоров’я населення. Фізичне та психологічне здоров’я безпосередньо впливають на працездатність людини, її соціальну активність і можливість повноцінно брати участь у суспільному житті. Не менш важливими є рівень освіти та доступ до культурного розвитку, які сприяють підвищенню людського потенціалу та створюють можливості для самореалізації.

Особливої актуальності питання якості життя набуло в Україні в умовах повномасштабної війни. Воєнні дії суттєво змінили звичні умови життя населення та вплинули на всі його складові. Руйнування житлової інфраструктури, вимушене переміщення громадян, зростання психологічного навантаження, ускладнений доступ до медичних і соціальних послуг, а також нестабільність на ринку праці значною мірою вплинули на загальну якість життя населення [30; 47].

У таких умовах важливого значення набуває не лише матеріальна підтримка населення, а й забезпечення доступу до базових соціальних послуг, підтримка психічного здоров'я, збереження можливостей для навчання та професійної діяльності. Це є необхідною умовою підтримки соціальної стабільності та формування основ для подальшого відновлення країни.

За оцінками міжнародних організацій, якість життя населення є одним із головних показників стійкості суспільства до кризових явищ [43; 50]. Саме тому для України в сучасних умовах важливим є формування ефективної соціальної політики, спрямованої на підтримку населення, захист найбільш уразливих категорій та створення умов для відновлення добробуту.

Для більш повного розуміння поняття «якість життя» доцільно розглянути її основні складові. Якість життя формується під впливом багатьох взаємопов'язаних факторів і охоплює не лише матеріальний добробут населення, а й соціальні, психологічні, демографічні та екологічні умови. Сукупність цих складових визначає загальний рівень задоволеності людини життям, можливості її розвитку та соціальної реалізації. Основні складові якості життя населення наведено на рис. 1.2.

Отже, якість життя населення формується під впливом комплексу взаємопов'язаних складових. Матеріальна складова визначає рівень забезпечення основних потреб людини, соціальна характеризує доступність суспільних послуг, психологічна відображає рівень задоволеності життям та внутрішню стабільність, демографічна показує зміни в структурі населення, а екологічна визначає умови навколишнього середовища. Комплексне поєднання цих складових дає змогу оцінити якість життя населення та визначити основні напрями її покращення.

Рис. 1.2. Основні складові якості життя населення

Джерело: складено автором на основі [17; 21; 28; 35; 43].

Підсумовуючи вищенаведене, якість життя населення є комплексною категорією, яка охоплює матеріальні, соціальні, психологічні та демографічні аспекти життя людини. Вона відображає не лише фактичні умови життєдіяльності населення, а й рівень задоволеності цими умовами, можливість розвитку та відчуття соціальної стабільності. У сучасних умовах України питання якості життя населення має особливе значення, оскільки пов’язане не лише із забезпеченням потреб громадян, а й із підтримкою стійкості суспільства та створенням передумов для подальшого розвитку держави.

Оскільки поняття «рівень життя населення» та «якість життя населення» є взаємопов’язаними, але не тотожними, доцільно провести їх порівняльну характеристику. У науковій літературі рівень життя переважно розглядається як показник матеріального забезпечення населення та можливості задоволення

основних потреб, тоді як якість життя має ширший зміст і охоплює також соціальні, психологічні та екологічні аспекти. Для кращого розуміння відмінностей між цими поняттями наведемо порівняльну характеристику в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Порівняльна характеристика понять «рівень життя населення» та «якість життя населення»

Критерій	Рівень життя населення	Якість життя населення
Сутність поняття	Характеризує матеріальне забезпечення населення	Відображає загальний рівень задоволеності умовами життя
Основний зміст	Доходи, витрати, споживання, житлові умови	Матеріальний стан, здоров'я, освіта, безпека, комфорт
Показники оцінювання	Заробітна плата, доходи, зайнятість	Об'єктивні та суб'єктивні показники добробуту
Основний акцент	Економічне забезпечення потреб	Загальні умови життя та можливості розвитку
Значення для суспільства	Визначає матеріальний добробут населення	Характеризує рівень соціального благополуччя та стабільності

Джерело: складено автором на основі [1; 17; 21; 28; 43].

Отже, рівень життя населення та якість життя є взаємодоповнювальними категоріями, які використовуються для комплексного оцінювання добробуту населення. Рівень життя більшою мірою характеризує матеріальну складову забезпечення потреб людини, тоді як якість життя охоплює ширше коло чинників, пов'язаних із соціальним середовищем, безпекою, станом здоров'я та можливостями самореалізації. Саме поєднання цих категорій дозволяє більш повно оцінити сучасний стан населення та визначити основні напрями його подальшого розвитку.

1.3. Основні показники оцінювання рівня та якості життя населення

Оцінювання рівня та якості життя населення є важливим напрямом соціально-економічного аналізу, оскільки дозволяє визначити реальний стан

добробуту населення, оцінити ефективність державної соціальної політики та виявити основні тенденції суспільного розвитку. Для проведення такого аналізу використовується система показників, які відображають різні аспекти життєдіяльності населення та дають змогу комплексно оцінити рівень забезпечення потреб людини.

У науковій літературі зазначається, що показники оцінювання рівня та якості життя поділяються на об’єктивні та суб’єктивні. До об’єктивних належать кількісні характеристики, які можна виміряти за допомогою статистичних даних. До них відносять рівень доходів населення, розмір заробітної плати, рівень безробіття, структуру витрат домогосподарств, забезпеченість житлом, доступ до освіти та медичних послуг. Суб’єктивні показники пов’язані з оцінкою людиною власного добробуту, рівнем задоволеності життям, відчуттям соціальної стабільності та безпеки [17; 21].

На думку В. Д. Базилевича, одним із базових показників рівня життя є доходи населення, оскільки саме вони визначають матеріальні можливості людини та рівень задоволення її основних потреб [1]. Доходи формують основу споживання товарів і послуг, впливають на рівень житлового забезпечення, доступність освіти та медичної допомоги. У цьому контексті важливе значення має також рівень заробітної плати, який виступає основним джерелом доходів більшості домогосподарств.

Важливим показником оцінювання рівня життя є структура витрат населення. Співвідношення між витратами на харчування, житло, медичні послуги, освіту та інші потреби дозволяє оцінити рівень фінансової стабільності домогосподарств. Чим більша частка доходів витрачається на базові потреби, тим нижчим є рівень матеріального добробуту населення [7; 10].

Суттєвим показником також є рівень зайнятості та безробіття. Наявність стабільного працевлаштування забезпечує громадянам фінансову незалежність і

створює умови для соціальної стабільності. Водночас високий рівень безробіття негативно впливає на економічне становище населення та може призводити до зростання соціальної нерівності [13; 20].

Під час оцінювання якості життя важливе місце посідає доступ до освіти. Освіта забезпечує можливість професійного розвитку, формує людський капітал і впливає на подальший рівень доходів населення. Не менш важливим показником є стан системи охорони здоров'я та доступність медичних послуг, оскільки рівень здоров'я населення безпосередньо впливає на тривалість життя, працездатність і загальний рівень суспільного добробуту [29; 52].

Серед основних показників оцінювання якості життя також виділяють житлові умови населення. Йдеться про забезпеченість житлом, його технічний стан, доступ до комунальних послуг та загальний комфорт проживання. Житлове забезпечення є важливим чинником стабільності та безпеки людини.

Окреме місце в системі оцінювання займають демографічні показники. До них належать чисельність населення, тривалість життя, рівень народжуваності, смертності та міграційні процеси. Саме ці показники дозволяють оцінити загальний стан населення та його соціальну динаміку [8; 16].

У сучасних умовах значної уваги набувають також показники соціального захисту населення. Йдеться про доступність державної допомоги, пенсійного забезпечення, підтримки вразливих категорій населення та ефективність соціальних програм. У період війни ця складова має особливе значення, оскільки потреба в соціальній підтримці значно зростає [9; 24].

Міжнародні організації для комплексного оцінювання якості життя використовують інтегровані показники. Одним із найбільш поширених є індекс людського розвитку, який враховує рівень доходів, тривалість життя та доступ до освіти [43]. Також використовуються показники рівня бідності, соціальної нерівності та загальної задоволеності життям населення [28; 33] (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Основні показники оцінювання рівня та якості життя населення

Група показників	Основні складові
Економічні	доходи населення, заробітна плата, витрати домогосподарств, рівень зайнятості
Соціальні	освіта, медичне обслуговування, соціальний захист
Житлові	забезпеченість житлом, умови проживання, доступ до комунальних послуг
Демографічні	тривалість життя, народжуваність, смертність, міграція
Суб’єктивні	рівень задоволеності життям, відчуття безпеки, соціальна стабільність

Для України оцінювання рівня та якості життя населення має особливе значення в умовах повномасштабної війни. Воєнні дії вплинули на доходи населення, рівень зайнятості, доступність соціальних послуг та житлові умови. У зв’язку з цим аналіз основних показників дає можливість оцінити реальний стан населення та визначити напрями соціально-економічної підтримки і подальшого відновлення країни.

Отже, оцінювання рівня та якості життя населення здійснюється за допомогою системи взаємопов’язаних економічних, соціальних і демографічних показників. Їх комплексне використання дозволяє більш повно визначити сучасний стан добробуту населення, виявити основні проблеми та сформувати практичні напрями підвищення рівня і якості життя.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ РІВНЯ ТА ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

2.1. Доходи населення як ключовий показник рівня життя в Україні

Доходи населення є фундаментальним індикатором рівня життя, що відображає матеріальний добробут домогосподарств та їх здатність задовольняти базові й соціальні потреби. В умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України, що розпочалося у лютому 2022 року, дослідження динаміки та структури доходів набуває особливої актуальності, оскільки саме цей показник дозволяє оцінити соціально-економічні наслідки збройного конфлікту для добробуту громадян.

Аналіз доходів населення України за 2020 - 2024 роки свідчить про суперечливі тенденції: з одного боку, зберігається номінальне зростання заробітних плат і соціальних виплат, з іншого – реальна купівельна спроможність громадян знижується під впливом інфляційних процесів, руйнування виробничої інфраструктури, масштабної мобілізації та вимушеного переміщення населення.

Заробітна плата є основним джерелом доходів для більшості українських домогосподарств. За даними Державної служби статистики України, середньомісячна номінальна заробітна плата у 2023 році становила 17 442 грн, що на 17,3% більше порівняно з 2022 роком (14 859 грн). Протягом 2024 року зростання тривало – за підсумками року середня заробітна плата досягла близько 21 809 грн, збільшившись іще на 25,0% порівняно з 2023 роком.

Разом з тим, у першому кварталі 2025 року середня заробітна плата зросла до 23 460 грн, що на 24,1% перевищує показник аналогічного періоду 2024 року. У доларовому еквіваленті це складає $562, проти $495 у першому кварталі 2024 року, тобто зростання становить 13,4%.

Динаміку основних показників оплати праці відображено у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Динаміка показників оплати праці в Україні у 2020-2023 рр.

Показник	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік
Середня номінальна зарплата, грн	12 310	14 307	14 859	17 442
Темп зростання до попереднього року, %	+11,5	+16,2	+3,9	+17,3
Мінімальна заробітна плата, грн	5 000	6 000	6 700	6 700
Прожитковий мінімум (прац. осіб), грн	2 270	2 481	2 684	2 684
Відношення мін. зарп. до прожит. мін., разів	2,20	2,42	2,50	2,50

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України та Мінфін.

Аналіз даних таблиці 2.1 свідчить про те, що попри номінальне зростання середньої заробітної плати – з 12 310 грн у 2020 році до 17 442 грн у 2023 році – темп приросту 2022 року (лише 3,9%) виявився найнижчим за досліджуваний період, що безпосередньо пов'язано з повномасштабним вторгненням. Мінімальна заробітна плата у 2023 році залишилася на рівні 6 700 грн (не змінювалась з 2022 р.), тоді як у 2024 році її підвищено двічі: з 7 100 грн (з 1 січня) до 8 000 грн (з 1 квітня).

Слід зазначити, що прожитковий мінімум для працездатних осіб у 2023-2024 роках залишався значно заниженим відносно реальних потреб населення. Законодавчо встановлений прожитковий мінімум у 2023 році становив 2 684 грн, тоді як фактичний прожитковий мінімум, за оцінками фахівців, перевищував цей показник приблизно на 3 340 грн – тобто був майже вдвічі вищим за офіційний.

Одним із найбільш гострих соціально-економічних викликів є значна

міжгалузева диференціація в оплаті праці. Аналіз даних Держстату за другий квартал 2024 року демонструє надзвичайно широкий розрив між галузями-лідерами та аутсайдерами.

Таблиця 2.2

Середня заробітна плата за видами економічної діяльності в Україні (II квартал 2024 р.)

Вид економічної діяльності	Середня зарплата, грн (II кв. 2024)	Відхилення від середнього, %
Інформація та телекомунікації	50 188	+139,4
Фінансова та страхова діяльність	39 200	+86,9
Промисловість	22 100	+5,4
Охорона здоров'я та соціальна допомога	16 300	-22,2
Освіта	15 076	-28,1
Культура, мистецтво, розваги	12 791	-39,0
СЕРЕДНЯ по економіці	20 964	-

Джерело: складено автором за даними Держстату та DOU.

Дані таблиці 2.2 переконливо ілюструють колосальний розрив у рівні оплати праці між галузями. Зокрема, середня заробітна плата у сфері інформації та телекомунікацій (50 188 грн) у 2024 році перевищувала галузевий мінімум (сфера культури – 12 791 грн) майже у 4 рази. Водночас у 13 із 25 секторів економіки середні зарплати залишаються нижчими за загальноекономічне значення. Особливо критичною є ситуація в освіті, охороні здоров'я та культурній сфері – галузях, що формують людський капітал країни.

Важливо відзначити, що рекордно найвищі зарплати традиційно концентруються у трьох галузях: IT, авіаційному транспорті та фінансовому

секторі. Ці три галузі «підтягують» загальноукраїнський середній показник догори, маскуючи реальне незадовільне становище в масових секторах зайнятості.

Структура доходів населення є важливим аналітичним інструментом, що дозволяє визначити ступінь залежності домогосподарств від різних джерел надходжень та рівень їх фінансової стійкості.

Таблиця 2.3

Структура доходів населення України за основними джерелами у 2019-2022 рр., %

Джерела доходів	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік
Оплата праці (найм. пр-ки), %	44,8	43,1	44,5	43,7
Соціальні допомоги та трансферти, %	34,7	36,2	35,4	37,8
Доходи від підприємницької діяльності та власності, %	15,2	15,5	14,9	13,5
Інші доходи, %	5,3	5,2	5,2	5,0

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України.

Аналіз структури доходів (таблиця 2.3) виявляє тривожну тенденцію: частка оплати праці у сукупних доходах населення у 2022 році становила 43,7%, практично не змінившись порівняно з 2019 роком (44,8%). Натомість частка соціальних допомог та трансфертів зросла з 34,7% у 2019 році до 37,8% у 2022 році, що відображає зростання залежності населення від державної підтримки в умовах війни.

У 2023 році, за даними обстеження умов життя домогосподарств, структурні зрушення залишилися несуттєвими – більш ніж половина домогосподарств

повністю забезпечували своє поточне споживання за рахунок наявних доходів. Водночас у сільських домогосподарствах та багатодітних сім'ях спостерігалося скорочення реальних доходів порівняно з 2021 роком.

Суб'єктивна оцінка населенням власного фінансового становища є важливим доповненням до офіційної статистики, оскільки відображає реальне відчуття добробуту. За результатами соціологічного дослідження компанії Gradus Research (2024), 43% громадян отримують менше 10 000 грн на місяць – хоча це на 10 в.п. менше, ніж у 2023 році (53%), більшість опитаних (56%) оцінюють свої доходи як недостатні для забезпечення гідного рівня життя.

За даними опитувань, у 2023 році майже половина українців – 49,7% – охарактеризували свій добробут як «ні добрий, ні поганий», 34% вважали себе бідними, і лише 12% були задоволені своїм рівнем доходів. У 2024 році тенденція збереглася: кожен третій вважає себе бідним, тоді як частка задоволених зросла до 14%.

Особливо гострою є проблема продовольчої бідності: у 2021 році 9% опитаних повідомляли про нестачу коштів навіть на харчування. У 2022 році цей показник зріс до 13%, а у 2023 – до 14%, що свідчить про погіршення матеріального становища найбільш уразливих верств населення.

Окремої уваги заслуговує проблема монетарної бідності. За оцінками Світового банку, станом на 2024 рік майже 30% населення України перебуває за межею бідності. Це значно вищий показник порівняно з довоєнним рівнем – до 2022 року за міжнародною межею бідності (5,5 дол. на день за ПКС 2017 р.) жило близько 1,3-1,6% населення. Повномасштабне вторгнення спричинило багаторазове зростання цього показника.

Ключовими чинниками зростання бідності є: руйнування виробничих потужностей і робочих місць на окупованих та прифронтових територіях; вимушене переміщення понад 6,5 млн осіб усередині країни; масштабна мобілізація

чоловіків працездатного віку; суттєве прискорення інфляції (за оцінками НБУ, річна інфляція у 2024 році склала близько 12%), що зменшило реальну купівельну спроможність. Соціальний захист населення залишається важливим елементом державної відповіді: видатки на соціальний захист у 2024 році становили близько 470 млрд грн, у тому числі 272 млрд грн – трансферт Пенсійному фонду.

Нерівність у розподілі доходів також залишається актуальною проблемою. Значна концентрація високих заробітних плат у секторі ІТ та фінансовій сфері, при одночасній низькій оплаті праці в освіті, охороні здоров'я та культурі, формує глибоку структурну нерівність. Децильний коефіцієнт диференціації доходів в Україні, за даними обстежень домогосподарств, традиційно перевищує 3,0, що свідчить про суттєвий розрив між доходами 10% найбільш і найменш забезпечених верств населення.

Проведений аналіз доходів населення України дозволяє сформулювати низку висновків.

По-перше, попри номінальне зростання середньої заробітної плати (з 12 310 грн у 2020 р. до 17 442 грн у 2023 р. і до 21 809 грн у 2024 р.), реальна купівельна спроможність доходів суттєво знизилася внаслідок прискорення інфляції та деформації ринку праці. Зростання реальних зарплат у першому кварталі 2025 року склало лише 9,2% – значно менше, ніж 17,8% роком раніше.

По-друге, галузева диференціація заробітних плат досягла критичних значень: розрив між максимальним і мінімальним рівнями оплати праці наближається до 4-кратного, а масові галузі (освіта, охорона здоров'я, культура), що безпосередньо визначають якість людського капіталу, перебувають у зоні низькооплачуваної зайнятості.

По-третє, частка соціальних трансфертів у структурі доходів зростає, що свідчить про підвищення залежності домогосподарств від державної підтримки. Водночас мінімальна заробітна плата та прожитковий мінімум залишаються явно

заниженими відносно реальної вартості споживчого кошика.

По-четверте, рівень суб'єктивної бідності залишається стабільно високим: кожен третій українець у 2024 році вважає себе бідним, а майже 30% населення, за оцінками Світового банку, перебуває за межею бідності – що відповідає рівням, характерним для найбідніших держав Центрально-Східної Європи.

Зазначені тенденції вимагають системних заходів у сфері соціально-економічної політики: перегляду механізму встановлення мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму, стимулювання зростання доходів у соціально значущих галузях та посилення адресності соціальної допомоги найуразливішим верствам населення.

2.2. Споживання та витрати домогосподарств в Україні: зміни під впливом збройного конфлікту

Споживання домогосподарств є ключовим індикатором матеріального добробуту населення та одним із найчутливіших показників, що реагує на зовнішні шоки. Повномасштабне збройне вторгнення Росії в Україну у лютому 2022 року завдало глибокого удару по споживчій поведінці українських домогосподарств: суттєво скоротилися реальні витрати, деформувалася їх структура, різко зросла частка обов'язкових витрат на базові потреби. У поєднанні з прискоренням інфляції та зменшенням реальних доходів ці процеси призвели до відчутного погіршення якості споживання і, як наслідок, рівня та якості життя населення.

Інформаційну базу дослідження складають: дані Обстеження умов життя домогосподарств (ОУЖД) Держстату України (до 2022 р. включно); результати Обстеження соціально-економічного становища домогосподарств (ОСЕСД), проведеного у грудні 2023 р. – лютому 2024 р. за підтримки ЮНІСЕФ та координації Мінсоцполітики України; дані моніторингу умов життя Світового

банку (2024-2025 рр.); матеріали Економічної правди (2025 р.) щодо динаміки споживчих цін. Слід зазначити, що Держстат з лютого 2022 р. призупинив стандартне проведення ОУЖД, тому дані ОСЕСД є найбільш репрезентативним джерелом для оцінки становища домогосподарств у воєнний час.

За даними ОСЕСД (2023р.), середньомісячні загальні доходи домогосподарств порівняно з 2021 р. номінально зросли майже на 6 000 грн, сягнувши 20 419 грн. Проте з урахуванням інфляції картина кардинально змінюється: у цінах 2021 р. дохід 2023 р. становив лише 14 927 грн, тобто реальне зростання за два роки війни склало менш ніж 500 грн на місяць (+3,3%).

За даними ОСЕСД (2023 р.), середньомісячні загальні доходи домогосподарств порівняно з 2021 р. номінально зросли майже на 6 000 грн, сягнувши 20 419 грн (табл. 2.4). Проте з урахуванням інфляції картина кардинально змінюється: у цінах 2021 р. дохід 2023 р. становив лише 14 927 грн, тобто реальне зростання за два роки війни склало менш ніж 500 грн на місяць (+3,3%).

Таке мізерне реальне зростання доходів свідчить про те, що номінальне підвищення зарплат та соціальних виплат практично повністю «з'їдається» інфляцією. При цьому ситуація принципово різниться залежно від типу домогосподарства: за даними ОСЕСД, у домогосподарств з дітьми реальні доходи у 2023 р. зросли на 987 грн порівняно з 2021 р., тоді як у домогосподарств без дітей (переважно пенсіонерів) – на 1 808 грн. Це пояснюється більш швидким темпом індексації пенсій.

Таблиця 2.4

Динаміка доходів та реальних витрат домогосподарств України у 2019-2023 рр.

Показник	2019	2020	2021	2022	2023*
Середньомісячний загальний дохід	11 429	11 953	14 452	–	20 419

домогосп., грн					
Реальний дохід у цінах 2021 р., грн	–	–	14 452	–	14 927
Реальне зростання доходів до 2021 р., грн	–	–	база	–	+475
Середньодушові сукупні витрати на місяць, грн	4 706	4 903	5 681	5 926	≈8 500
Зміна реальних витрат до поперед. року, %	+6,8	+1,1	+11,2	−4,3	часткове відновл.

Джерело: складено автором за даними Держстату України (ОУЖД 2019–2021), ОСЕСД 2023 р. (ЮНІСЕФ / Мінсоцполітики), Інституту демографії та проблем якості життя НАН України.

*Примітка: * — дані ОСЕСД (грудень 2023 р. — лютий 2024 р.); дані за 2022 р. у розрізі доходів недоступні через призупинення стандартного обстеження.*

Особливо тривожними є дані Світового банку (моніторинг умов життя, 2024-2025 рр.): доходи найбідніших 20% домогосподарств (нижній квінтиль) впали з близько 5 000 грн на місяць (у цінах 2024 р.) у довоєнний період до близько 3 000 грн у 2023 р. і залишаються на цьому рівні у 2024 р. Водночас доходи найзаможніших 20% зросли з ≈18 000 грн у 2022 р. до 28-30 000 грн у 2023-2024 рр., тобто майже в 1,6 разу. Доходи середніх груп частково відновилися у 2024 р., але не повернулися до довоєнного рівня.

Найбільш повну картину структурних змін у споживанні надають порівняльні дані ОУЖД 2021 р. та ОСЕСД 2023 р. – двох обстежень, побудованих на методологічно співставній основі.

Таблиця 2.5

Структура сукупних витрат домогосподарств України у 2021 та 2023 рр., %

Стаття витрат	2021, % (ОУЖД)	2023, % (ОСЕСД)	Зміна, в.п.
Продукти харчування та безалк. напої	45,9	51,4	+5,5
Охорона здоров'я	4,7	6,4	+1,7
Предмети домашнього вжитку	2,2	3,5	+1,3
Одяг та взуття	4,8	5,3	+0,5
Житло, комунальні послуги, енергія	17,8	16,1	−1,7
Транспорт та зв'язок	5,5	5,2	−0,3
Неспоживчі витрати (заощадження, нерухомість, допомога родичам тощо)	8,7	3,6	−5,1

Джерело: складено автором за даними ОУЖД (2021 р.) та ОСЕСД (грудень 2023 р. — лютий 2024 р.); розраховано Поляковою С. та Когатьком Ю. (Інститут демографії та проблем якості життя НАН України, 2025).

Дані таблиці 2.5 виявляють глибокі структурні деформації споживання внаслідок війни. Найбільш значущі зрушення такі.

По-перше, частка витрат на харчування зросла з 45,9% у 2021 р. до 51,4% у 2023 р. (+5,5 в.п.), знову закріпившись вище психологічної межі 50%. Це свідчить про консервацію «кризової» структури споживання: домогосподарства не змогли повернутися до довоєнних пропорцій навіть за два роки.

По-друге, частка витрат на охорону здоров'я зросла з 4,7% до 6,4% (+1,7 в.п.) – найбільший відносний приріст після харчування. Це відображає зростання медичних потреб населення: лікування поранень, психологічні розлади, загострення хронічних захворювань та подорожчання медичних послуг і ліків.

По-третє, найбільш вражаючим є різке скорочення неспоживчих витрат – у 2,4 рази, з 8,7% до 3,6% (-5,1 в.п.). Ця категорія охоплює заощадження, купівлю нерухомості, капітальний ремонт, фінансову допомогу родичам тощо. Таке

обвальне скорочення означає, що домогосподарства фактично припинили накопичення та інвестиції, спрямувавши усі ресурси на поточне виживання. Це матиме довгострокові наслідки для відновлення після закінчення війни.

По-четверте, відносне зниження частки витрат на житло та комунальні послуги (з 17,8% до 16,1%) не відображає реального зменшення цих витрат – воно пояснюється тим, що інші статті (насамперед харчування та охорона здоров'я) зростали швидше.

Коефіцієнт Енгеля – частка витрат домогосподарства на харчування в загальних витратах – є одним із найбільш визнаних у міжнародній практиці індикаторів рівня добробуту. Відповідно до закону Енгеля, зі зростанням доходів ця частка знижується. Порівняно з довоєнним рівнем, у 2023 р. коефіцієнт Енгеля зріс у всіх децильних групах, зберігаючи при цьому виражену диференціацію між ними (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Диференціація частки витрат на харчування за децильними групами домогосподарств України, %

Децильна група	До 2022 р., % (ОУЖД)	2022 р., % (оцінка)	2023 р., % (ОСЕСД)
I дециль (найбідніші 10%)	53-57	**≈61**	**≈62–64**
V дециль (медіанний)	47-49	≈52	≈51–53
X дециль (найзаможніші 10%)	34-38	≈38	≈36–38
Середнє по Україні	**47,1 (2021)**	**≈52,1**	**51,4**

Джерело: складено автором за даними ОУЖД Держстату, ОСЕСД 2023 р., Економічної правди (2025).
Примітка: діапазони для 2023 р. відображають оцінки на основі ОСЕСД та моніторингу Світового банку.

Дані таблиці 2.6 свідчать, що у 2023 р. середнє значення коефіцієнта Енгеля по Україні (51,4%) залишається близьким до рівня 2022 р. (≈52,1%), не повернувшись до довоєнного показника 2021 р. (47,1%). Для порівняння: у країнах ЄС цей показник у 2023 р. становив у середньому 15–25% (Велика Британія – ≈11%, Польща – ≈22%, Румунія – ≈28%). Навіть найзаможніший дециль українців витрачає на харчування більше, ніж середньостатистичний мешканець Польщі.

Принципово важливим є відкриття ОСЕСД щодо диференціації абсолютних витрат між бідними та небідними домогосподарствами (табл. 2.7).

Розрив у загальних витратах між бідними та небідними домогосподарствами є 4-кратним (3 426 грн проти 14 093 грн), а у витратах безпосередньо на харчування – 5-кратним (1 440 грн проти 7 371 грн). Це означає, що бідні домогосподарства не просто витрачають менше на їжу в абсолютному вираженні, а й позбавлені будь-якого простору для споживання поза межами базових потреб виживання.

Таблиця 2.7

Порівняльна характеристика витрат бідних та небідних домогосподарств України, 2023 р.

Показник (на місяць)	Бідні домогоспод.	Небідні домогоспод.	Різниця (разів)
Сукупні витрати, грн	3 426	14 093	**4,1**
Витрати на харчування, грн	1 440	7 371	**5,1**
Частка витрат на харчування, %	≈42,0	≈52,3	—
Витрати на охорону здоров'я, грн	≈220	≈902	**4,1**

Джерело: складено автором за даними ОСЕСД (грудень 2023 р. —лютий 2024 р.), Полякова С., Когатько Ю. (2025).

Одним із ключових чинників деформації споживання є стрімке зростання цін, яке за своїм характером є регресивним – тобто непропорційно більш тяжким для бідніших домогосподарств.

За чотири роки (грудень 2021 р. – початок 2025 р.) загальний індекс споживчих цін в Україні зріс на 57,2%. Проте харчові продукти подорожчали суттєво більше – на 74%. При цьому найбільше зросли ціни на овочі та фрукти (+150–180%), що пов'язано з окупацією Херсонщини та інших аграрних регіонів, руйнуванням зрошувальної інфраструктури та логістичними порушеннями. Найменше подорожчав цукор (+25%), виробництво якого зосереджено переважно в незайнятих регіонах (табл. 2.8).

Регресивність інфляції полягає в тому, що бідніші домогосподарства, витрачаючи на харчування непропорційно більшу частку бюджету, зазнають вищого реального інфляційного тиску. За розрахунками Економічної правди (2025), реальна інфляція для біднішої частини населення за чотири роки може сягати 70% – на 12-13 в.п. вище від офіційного показника. Цей ефект додатково посилюється

тим, що офіційний споживчий кошик враховує витрати на харчування лише в розмірі 39,9%, тоді як реальна частка становить 47-52%.

Таблиця 2.8

Динаміка цін на продовольчі товари в Україні у 2021–2025 рр.

Товарна група	Зростання 2021–2025, %	Найбільший ріст	Найменший ріст
Харчові продукти (загалом)	+74	–	–
Овочі	+150–180	2023 (+дефіц.)	–
Фрукти	+150–180	2023–2025	–
М'ясо та м'ясопродукти	≈+60–70	–	–
Цукор	+25	–	найнижче зрост.
Загальний ІСЦ за 4 роки	+57,2	–	–

Джерело: складено автором за даними НБУ та Економічної правди (червень 2025 р.).

Деформація споживчої поведінки українських домогосподарств зумовлена комплексом взаємопов'язаних чинників.

Інфляційний тиск та знецінення реальних доходів: за підсумками 2022 р. інфляція становила 26,6%, у 2023 р. – 5,1%, у 2024 р. прискорилася до ≈12%. Інфляція є регресивною: для 10% найбідніших вона на 2 в.п. вища, ніж для 10% найзаможніших (оцінки Світового банку).

Руйнування виробничої та енергетичної інфраструктури: систематичні ракетні удари по об'єктах енергетики призвели до тривалих відключень електропостачання. Домогосподарства несуть додаткові витрати на генератори, павербанки, альтернативне опалення. За оцінками ПРООН, ці додаткові витрати для сімей з низькими доходами становили еквівалент 10–15% місячного бюджету.

Масштабне вимушене переселення: понад 6,5 млн внутрішньо переміщених осіб (ВПО) зазнали різкого скорочення доходів внаслідок втрати майна та джерел

заробітку. ВПО позбавлені можливостей самозабезпечення (власний город, заощаджені запаси), що підвищує частку ринкових витрат на харчування.

Мобілізація та зміни у складі домогосподарств: призов основних годувальників знизив реальні доходи значної частини сімей. Водночас у дефіцитних галузях (IT, фінансові послуги) зарплати зросли, поглиблюючи розрив у споживанні.

Психологічний чинник та очікування: невизначеність і тривожність стимулюють превентивне скорочення «необов'язкового» споживання (дозвілля, освіта, одяг преміум-сегмента) та формування резервів критичного призначення (медикаменти, запаси продуктів, автономні джерела енергії).

Проведений аналіз споживання та витрат домогосподарств України на основі даних ОУЖД, ОСЕСД 2023 р. і моніторингу Світового банку дозволяє сформулювати такі узагальнення.

По-перше, реальні доходи домогосподарств у 2023 р. перевищили рівень 2021 р. лише на 475 грн на місяць – тобто фактично залишилися без змін при значному номінальному зростанні. Разом з тим ситуація принципово розрізняється: доходи найбідніших 20% знизилися приблизно вдвічі у реальному вимірі, тоді як найзаможніші 20% збільшили доходи в 1,6 рази.

По-друге, частка витрат на харчування у 2023 р. (51,4%) залишається вищою за довоєнний рівень (47,1%), підтверджуючи консервацію «кризового» профілю споживання. Водночас різке скорочення неспоживчих витрат (з 8,7% до 3,6%) свідчить про фактичне припинення накопичення та інвестицій в умовах війни.

По-третє, найбільш вразливими залишаються сім'ї з дітьми у найгіршому становищі (багатодітні родини), ВПО та домогосподарства з особами з інвалідністю. Витрати бідних домогосподарств у 4 рази нижчі від небідних, а видатки безпосередньо на харчування – у 5 разів, що залишає ці сім'ї в стані хронічної продовольчої незахищеності.

По-четверте, стрімке подорожчання харчових продуктів (+74% за 2021–2025 рр.) за регресивного характеру інфляції означає, що реальна інфляція для більшості українців суттєво вища від офіційного показника. Це ускладнює оцінку реального рівня добробуту та вимагає перегляду методології розрахунку прожиткового мінімуму і споживчого кошика.

По-п'яте, зазначені тенденції є структурними і вимагають системних заходів: адресної підтримки найвразливіших домогосподарств, перегляду прожиткового мінімуму у відповідності до реальних витрат, стимулювання відновлення аграрного виробництва в деокупованих регіонах та цілеспрямованої протиінфляційної політики.

2.3. Вплив економічної та соціальної політики держави на добробут населення.

Соціально-економічна політика держави є одним із ключових чинників, що визначає рівень та якість життя населення – особливо в умовах збройного конфлікту, коли ринкові механізми не здатні самостійно забезпечити добробут найвразливіших верств. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну поставило державу перед складним вибором: зберегти соціальний захист в умовах безпрецедентного зростання оборонних видатків та бюджетного дефіциту. Аналіз цього балансу є предметом дослідження у підрозділі 2.3.

Державна соціальна політика в умовах воєнного стану реалізується за кількома напрямами: підтримка пенсіонерів через систему пенсійного забезпечення; адресна допомога внутрішньо переміщеним особам (ВПО); соціальний захист малозабезпечених сімей; підтримка ветеранів та осіб з інвалідністю; житлові субсидії та пільги на оплату комунальних послуг. Ефективність кожного з цих напрямів потребує окремого аналізу.

Соціальний захист залишається однією з найбільших статей видатків державного бюджету навіть в умовах воєнного стану. Разом з тим динаміка цих

видатків свідчить про поступове відносне зменшення їх частки у ВВП – з піку 8,8% у 2022 р. до запланованих 6,7% у 2024 р.

Таблиця 2.9

Видатки зведеного бюджету України на соціальний захист і забезпечення у 2021–2024 рр.

Показник	**2021 рік**	**2022 рік**	**2023 рік**	**2024 рік**
Видатки на соціальний захист і забезпечення, млрд грн	400,1	490,2	447,6	469,4
Частка у % від ВВП	6,7	8,8	7,8	6,7
Зокрема: трансферт Пенсійному фонду, млрд грн	≈238	≈260	271,8	272,0
Видатки на соц. допомогу малозабезп. та ВПО, млрд грн	–	≈95	102,8	≈90
Видатки на підтримку ветеранів, млрд грн	–	–	6,8	14,3

Джерело: складено автором за даними Міністерства фінансів України, Кабінету Міністрів України, Центру економічної стратегії.

Аналіз таблиці 2.9 дозволяє виявити кілька ключових тенденцій. По-перше, видатки на соціальний захист у 2022 р. різко зросли до 8,8% ВВП, що стало відображенням екстрених витрат на підтримку ВПО, автоматичного продовження виплат та збільшення кількості осіб з інвалідністю. По-друге, вже у 2023–2024 рр. частка видатків повернулася до довоєнного рівня (6,7–7,8% ВВП), незважаючи на те, що потреби населення в соціальному захисті лише зростали. Це відображає жорстке бюджетне обмеження, спричинене безпрецедентним збільшенням оборонних видатків (до 15,1% ВВП у 2024 р.).

По-третє, видатки на підтримку ветеранів зросли більш ніж удвічі – з 6,8 млрд грн у 2023 р. до 14,3 млрд грн у 2024 р. Це відображає зростання чисельності

демобілізованих та осіб, які отримали статус учасника бойових дій (УБД) – нової категорії отримувачів соціальних пільг, яка до 2022 р. практично не існувала в нинішніх масштабах.

Пенсійне забезпечення є найбільшою складовою системи соціального захисту: трансферт Пенсійному фонду у 2023–2024 рр. перевищував 270 млрд грн на рік. Водночас аналіз реальної вартості пенсій виявляє суперечливу картину.

Таблиця 2.10

Динаміка середнього розміру пенсії та її реальної вартості в Україні у 2020–2024 рр.

Показник	**2020 рік**	**2021 рік**	**2022 рік**	**2023 рік**	**2024 рік**
Середній розмір пенсії, грн (станом на 1 січня)	3 507	3 991	4 622	5 385	5 789
Номінальне зростання до поперед. року, %	+9,4	+13,8	+15,8	+16,5	+7,5
Інфляція за рік, %	5,0	10,0	26,6	5,1	12,0
Реальна зміна пенсії (ном. - інфл.), в.п.	+4,4	+3,8	−10,8	+11,4	−4,5
Відношення середньої пенсії до серед. зарплати, %	28,5	27,9	31,1	30,9	≈26,5

Джерело: складено автором за даними Пенсійного фонду України та НБУ.

Дані таблиці 2.10 свідчать про те, що 2022 р. став роком критичного знецінення пенсій: номінальне зростання (+15,8%) було майже вдвічі меншим за інфляцію (26,6%), що означало реальне скорочення купівельної спроможності пенсії на 10,8 в.п. За підсумками 2023 р. ситуація покращилася – при інфляції 5,1% пенсія зросла на 16,5%, забезпечивши реальний приріст +11,4 в.п. Проте у 2024 р. тенденція знову погіршилася: пенсія зросла лише на 7,5% при інфляції 12%, що означало чергову реальну втрату близько 4,5 в.п.

Особливо тривожним є співвідношення середньої пенсії та середньої

заробітної плати: у 2024 р. воно знизилося до ≈26,5% – найнижчого рівня за останні роки. Мінімально прийнятним для забезпечення гідного рівня життя пенсіонерів вважається коефіцієнт заміщення не менше 40% (рекомендація МОП, Конвенція № 102). Відставання від цього орієнтиру є системним.

Станом на середину 2024 р. 64% пенсіонерів отримували пенсію менше 5 000 грн – нижче фактичного прожиткового мінімуму. Середня пенсія у доларовому еквіваленті станом на 1 липня 2024 р. становила менше 150 доларів на місяць, що є одним із найнижчих показників у Центрально-Східній Європі. З 1 березня 2024 р. проведено індексацію пенсій на коефіцієнт 1,0796 (7,96%), однак для пенсій, призначених у 2021–2023 рр., підвищення склало лише 100 грн – що в умовах 12-відсоткової річної інфляції фактично означало подальше знецінення.

Системною проблемою залишається хронічний дефіцит Пенсійного фонду: у 2023 р. ПФУ витратив на виплату пенсій 672 млрд грн, тоді як надходження єдиного соціального внеску (ЄСВ) покривають лише частину цих потреб. Різниця фінансується за рахунок трансферту з державного бюджету, що є джерелом постійного фіскального навантаження.

Програма підтримки ВПО стала однією з найбільших соціальних програм в історії незалежної України. З лютого 2022 р. сотні тисяч, а згодом мільйони громадян були вимушені залишити свої домівки через бойові дії та окупацію.

Таблиця 2.11

Основні параметри державної програми підтримки ВПО в Україні у 2022–2025 рр.

Показник	**2022 рік**	**2023 рік**	**2024 рік**	**2025 рік**

Видатки на виплати ВПО, млрд грн	≈55	74	57	49
Розмір щомісячної допомоги на дорослого ВПО, грн	2 000	2 000	2 000	2 000
Розмір допомоги на дитину ВПО, грн	3 000	3 000	3 000	3 000
Частка від прожит. мінімуму (дорослий), разів	0,75	0,75	0,66	0,66

Джерело: складено автором за даними Міністерства соціальної політики України, Кабінету Міністрів України.

Аналіз таблиці 2.11 виявляє тривожну тенденцію: обсяг фінансування програми підтримки ВПО послідовно скорочується – з піку 74 млрд грн у 2023 р. до 49 млрд грн у 2025 р. і запланованих 39 млрд грн у 2026 р. При цьому розмір щомісячної допомоги залишається незмінним (2 000 грн на дорослого та 3 000 грн на дитину) з моменту введення програми, що в умовах інфляції означає її постійне реальне знецінення. Станом на 2024 р. допомога дорослому ВПО складала лише 0,66 прожиткового мінімуму – тобто не досягала навіть законодавчо встановленого мінімального соціального стандарту.

Умови отримання допомоги поступово ускладнювались: якщо у березні–квітні 2022 р. виплати надавались усім ВПО автоматично, то з травня 2022 р. – лише певним категоріям, а з 2024 р. для продовження виплат стало обов'язковим подання нової заяви. З одного боку, ці зміни спрямовані на зосередження ресурсів на найбільш вразливих групах; з іншого — вони збільшують адміністративне навантаження та ризик «випадання» з програми для тих, хто її справді потребує.

Держава задіяла широкий спектр інструментів соціальної підтримки населення. Їх систематизацію та порівняльну оцінку наведено у таблиці 2.12.

Таблиця 2.12

Основні інструменти соціальної підтримки населення України в умовах воєнного стану

Програма / інструмент	**Зміст та охоплення**	**Обсяг / результат**	**Оцінка**
єПідтримка (2022)	Одноразова виплата 6 500 грн ФОПам і найманим працівникам з постраждалих регіонів	4,7 млн осіб, разом ≈30,6 млрд грн	Охопила широкий контингент, але одноразова
Допомога ВПО на проживання (2022–дотепер)	Щомісячна допомога: 2 000 грн/дорослий, 3 000 грн/дитина; умови поступово ускладнювались	74 млрд грн у 2023 р.; охоплення знижується	Розмір нижче прожит. мінімуму; тенденція до скорочення
Субсидії на ЖКП та пільги	Субсидії на оплату ЖКП малозабезпеченим; у 2023 р. охоплення різко скоротилось	23,5 млрд грн у 2023 р.	Кількість отримувачів знизилась після заморожування тарифів
Автопродовження соціальних виплат	З 01.01.2023 всі наявні соціальні виплати продовжено автоматично на весь період воєнного стану + 1 міс.	Зниження адм. бар'єрів для уразливих груп	Позитивна міра; знижує ризик втрати виплат
Підтримка ветеранів	Грошові виплати, пільги, реабілітація, допомога при отриманні статусу УБД	6,8 млрд грн (2023); 14,3 млрд грн (2024)	Обсяг зростає, але потреби масштабніші

Джерело: складено автором за даними Кабінету Міністрів України, Мінсоцполітики, ЮНІСЕФ, Вікіпедії.

Програма єПідтримка (березень 2022 р.) стала першою масштабною антикризовою виплатою: понад 4,7 млн громадян отримали одноразово 6 500 грн. За оцінкою НБУ, програма забезпечила приріст ВВП на 0,1–0,15% у 2022 р. завдяки підтриманню споживчого попиту. Проте одноразовість виплати обмежила її вплив у часі.

Автоматичне продовження соціальних виплат (з 1 січня 2023 р. на весь термін воєнного стану плюс один місяць після його завершення) є важливою інституційною мірою, яка знизила адміністративні бар'єри для отримувачів і мінімізувала ризик переривання виплат. Разом з тим вона не вирішує проблему

знецінення розміру допомоги через інфляцію.

Серед структурних недоліків системи соціальної підтримки слід виділити такі. По-перше, недостатня адресність: допомога малозабезпеченим сім'ям охоплює лише частину тих, хто її потребує – кількість домогосподарств-отримувачів скоротилася з 198 тис. у 2021 р. до значно меншої величини у 2024 р. По-друге, знецінення фіксованих виплат: жодна з основних допомог ВПО, малозабезпеченим сім'ям чи особам з інвалідністю не індексується в автоматичному режимі відповідно до інфляції. По-третє, дефіцит підтримки нових вразливих категорій: ветерани, члени сімей загиблих, особи з бойовими травмами та ПТСР потребують системної підтримки, яка поки що формується. Видатки на підтримку ветеранів хоча і зростають, але залишаються недостатніми відносно масштабів потреб.

Поряд із прямими соціальними видатками, на добробут населення суттєво впливають інструменти економічної політики держави – монетарна, фіскальна та регуляторна.

Монетарна та курсова політика. НБУ утримував фіксований обмінний курс до жовтня 2023 р., що стримувало інфляцію та забезпечувало певну стабільність для домогосподарств. Після переходу до керованого плаваючого курсу гривня дещо девальвувала, проте монетарна стабільність загалом була збережена. Ключова ставка НБУ знижена з піку 25% (2022–2023 рр.) до 13,5% у другій половині 2024 р., що поступово здешевлює кредитування.

Регулювання цін та тарифів. Протягом 2022–2023 рр. уряд заморозив тарифи на газ та електроенергію для населення, що стримало зростання витрат домогосподарств на ЖКП. Однак з 2024 р. розпочато поступове наближення тарифів до ринкових рівнів відповідно до вимог МВФ і ЄС, що збільшує навантаження на бюджети домогосподарств, особливо найбідніших.

Ринок праці та зайнятість. Збереження 22-відсоткового підвищення мінімальної заробітної плати у квітні 2024 р. (з 7 100 до 8 000 грн) підтримало

доходи найнижчооплачуваних працівників. Водночас скорочення кількості формально зайнятих через мобілізацію та еміграцію зменшило базу ЄСВ і поглибило дефіцит Пенсійного фонду.

Міжнародна фінансова підтримка. Масштабна допомога МВФ, ЄС, США та інших партнерів (загальний обсяг – сотні мільярдів доларів) дозволила Україні зберегти фінансування соціальних видатків в умовах, коли внутрішні доходи покривають лише частину потреб. Без цієї підтримки рівень соціального захисту міг би скоротитися катастрофічно.

Оцінка ефективності соціальної та економічної політики держави в умовах повномасштабного збройного конфлікту потребує врахування унікального контексту: Україна одночасно веде масштабну оборонну війну, підтримує соціальний захист населення та намагається зберегти макроекономічну стабільність. З урахуванням цього можна сформулювати такі висновки.

По-перше, держава загалом зберегла систему соціального захисту у функціонуючому стані: виплати пенсій, допомог ВПО та малозабезпеченим сім'ям здійснювалися без критичних перебоїв. Це є суттєвим досягненням в умовах бюджетного дефіциту, що перевищував 20% ВВП.

По-друге, реальна вартість більшості соціальних виплат систематично знецінюється через інфляцію. Відсутність автоматичної індексації допомог ВПО та малозабезпеченим сім'ям – при одночасному зростанні цін на харчування на 74% за чотири роки – означає поступове, але стабільне погіршення становища отримувачів.

По-третє, система соціального захисту не встигає адаптуватися до масштабів нових форм вразливості, породжених війною: ВПО, ветерани, особи з ПТСР та бойовими травмами, члени сімей загиблих. Більшість з цих груп підпадають під старі схеми підтримки, які не відповідають їх специфічним потребам.

По-четверте, поступове скорочення абсолютних видатків на допомогу ВПО (з 74 млрд грн у 2023 р. до 39 млрд грн у 2026 р.) відображає реальне бюджетне

обмеження, проте викликає загрозу соціальної дестабілізації: повернення ВПО до постраждалих регіонів без достатньої підтримки може призвести до хвилі бідності на деокупованих територіях.

По-п'яте, довгострокова стійкість системи соціального захисту України залежить від відновлення економіки, збільшення зайнятості та розширення бази ЄСВ – що, в свою чергу, неможливе без відновлення миру та реконструкції зруйнованої інфраструктури. Таким чином, соціальна і безпекова політика є нероздільно пов'язаними компонентами забезпечення добробуту населення.

РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ТА ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

3.1. Зарубіжний досвід підвищення якості життя населення та можливості його застосування в Україні

У сучасних умовах питання підвищення якості життя населення є одним із ключових напрямів державної політики більшості розвинених країн. Світовий досвід свідчить, що досягнення високого рівня соціального добробуту забезпечується не лише економічним зростанням, а й ефективною соціальною політикою, інвестиціями в людський капітал, розвитком системи охорони здоров'я, освіти та створенням безпечного середовища для життя. Саме тому аналіз міжнародного досвіду є важливим для визначення практичних напрямів підвищення якості життя населення в Україні.

Особливу увагу в питаннях забезпечення високої якості життя традиційно привертають країни Північної Європи, зокрема Швеція, Норвегія та Данія. Ці держави демонструють високі показники соціального розвитку, стабільну економіку та ефективну систему соціального захисту. На думку міжнародних експертів, важливими чинниками такого результату є високий рівень зайнятості населення, доступність якісної освіти, розвинена система медичного обслуговування та значний рівень державної підтримки соціально вразливих категорій населення [43; 46].

У країнах Північної Європи велика увага приділяється підтримці сімей, забезпеченню рівних можливостей для жінок і чоловіків, створенню комфортних умов праці та розвитку соціальної інфраструктури. Державна політика спрямована не лише на подолання соціальної нерівності, а й на формування довгострокових умов для стабільного розвитку населення. Важливим є також високий рівень довіри громадян до державних інституцій та ефективне використання бюджетних ресурсів.

Позитивний досвід у сфері підвищення якості життя демонструє Німеччина.

У цій країні одним із головних напрямів державної політики є підтримка ринку праці, розвиток професійної освіти та забезпечення доступу населення до медичних і соціальних послуг. Значну увагу приділено розвитку регіонів, модернізації інфраструктури та підтримці малого й середнього бізнесу. Такий підхід дозволяє підтримувати високий рівень зайнятості населення та сприяє соціальній стабільності [44; 46].

Важливим є також досвід Польщі, яка за останні десятиліття змогла значно покращити показники якості життя населення завдяки структурним реформам, активному розвитку економіки та ефективному використанню європейських інвестицій. Значну роль відіграли модернізація соціальної інфраструктури, підтримка місцевого самоврядування, покращення транспортної системи та розвиток регіональної економіки. Для України цей досвід є особливо актуальним з огляду на географічну близькість, схожі історичні передумови та процес європейської інтеграції.

На окрему увагу заслуговує досвід Канади, де важливим елементом підвищення якості життя є поєднання економічної стабільності та соціальної підтримки населення. Значна увага приділяється доступності освіти, медичного обслуговування, підтримці громад і розвитку місцевої інфраструктури. Важливим є також механізм партнерства між державою, місцевою владою та громадськими організаціями у вирішенні соціальних питань.

Міжнародний досвід підтверджує, що підвищення якості життя населення потребує комплексного підходу. До ключових напрямів належать розвиток системи охорони здоров’я, доступна освіта, підтримка зайнятості, ефективний соціальний захист, створення безпечного життєвого середовища та розвиток місцевої інфраструктури. Не менш важливим є інвестування в людський капітал, оскільки саме він забезпечує довгострокову соціально-економічну стійкість держави [28; 43].

Для України питання використання міжнародного досвіду є особливо

актуальним у зв’язку з повномасштабною війною та потребою подальшого відновлення. Воєнні дії призвели до значних соціально-економічних втрат, руйнування інфраструктури, зростання навантаження на систему соціального захисту та погіршення умов життя населення. У таких умовах ефективне застосування перевірених міжнародних практик може стати важливим інструментом стабілізації та відновлення.

Одним із перспективних напрямів для України є розвиток сучасної системи соціального захисту з урахуванням європейських стандартів. Йдеться про підвищення адресності соціальної допомоги, підтримку внутрішньо переміщених осіб, удосконалення пенсійного забезпечення та розвиток програм підтримки сімей. Актуальним залишається також реформування системи охорони здоров’я та забезпечення рівного доступу до медичних послуг.

Важливим напрямом є підтримка ринку праці та створення нових робочих місць. Досвід європейських країн підтверджує, що зайнятість населення є однією з основних умов підвищення добробуту та соціальної стабільності. Для України це має особливе значення в умовах повернення населення, відновлення економіки та адаптації ветеранів до цивільного життя.

Перспективним є також використання досвіду розвитку місцевого самоврядування та регіональної політики. Залучення громад до ухвалення рішень, розвиток місцевої інфраструктури та ефективне використання фінансових ресурсів можуть сприяти покращенню умов життя населення та більш рівномірному розвитку територій.

Для більш наочного представлення зарубіжного досвіду підвищення якості життя населення доцільно узагальнити основні підходи окремих країн та визначити можливості їх практичного застосування в Україні. Порівняння міжнародних практик дозволяє виділити ефективні механізми, які можуть бути корисними в процесі відновлення країни та подальшого соціально-економічного розвитку (табл.

3.1).

Таблиця 3.1

Зарубіжний досвід підвищення якості життя населення та можливості його застосування в Україні

Країна	Основні напрями підвищення якості життя	Можливості застосування в Україні
Швеція	розвинена система соціального захисту, підтримка сімей, доступна освіта й медицина	удосконалення соціальної підтримки населення, розвиток сімейних програм
Німеччина	підтримка зайнятості, професійна освіта, розвиток регіональної інфраструктури	створення робочих місць, модернізація інфраструктури, підтримка професійної адаптації
Польща	регіональний розвиток, ефективне використання європейських інвестицій, розвиток місцевого самоврядування	розвиток громад, залучення міжнародної допомоги, підтримка відбудови регіонів
Канада	доступність медичних і соціальних послуг, співпраця держави та громад	розвиток місцевих соціальних програм і партнерства
Норвегія	інвестиції в людський капітал, високий рівень соціальної стабільності	підтримка освіти, охорони здоров’я та довгострокових програм розвитку

Джерело: складено автором на основі [28; 43; 44; 46; 47].

Отже, міжнародний досвід підвищення якості життя населення свідчить про важливість комплексного поєднання економічного розвитку та соціальної підтримки. Для України використання позитивних практик зарубіжних країн є важливим у процесі подолання наслідків війни, підтримки населення та створення умов для довгострокового соціально-економічного розвитку. Адаптація такого досвіду з урахуванням національних особливостей може стати важливим кроком на шляху підвищення якості життя населення та успішного відновлення держави.

3.2. Пріоритетні напрями державної соціально-економічної політики щодо підвищення рівня та якості життя населення України в умовах воєнного та повоєнного часу

У сучасних умовах питання підвищення рівня та якості життя населення України є одним із ключових напрямів державної соціально-економічної політики. Повномасштабна війна спричинила суттєві зміни в економіці, ринку праці, соціальній сфері та системі державного управління. Руйнування інфраструктури, скорочення економічної активності, вимушене переміщення населення та зростання соціального навантаження створили нові виклики для держави. У зв'язку з цим підвищення рівня та якості життя населення в умовах воєнного та повоєнного часу потребує комплексної державної політики, спрямованої на соціальний захист населення, підтримку доходів громадян, відновлення базової інфраструктури та формування умов для довгострокового розвитку.

Одним із пріоритетних напрямів залишається удосконалення політики доходів населення та пенсійного забезпечення. Рівень доходів безпосередньо впливає на добробут населення, можливість задоволення базових потреб та рівень соціальної стабільності. В умовах інфляційних процесів і зростання вартості життя важливим завданням держави є забезпечення стабільного рівня оплати праці, своєчасна індексація доходів та підтримка економічної активності населення [7; 26].

Важливе місце в цьому напрямі займає політика щодо підвищення заробітної плати. Йдеться не лише про державний сектор, а й про створення умов для розвитку бізнесу та підтримки зайнятості, що дозволяє формувати стабільні джерела доходів населення. У сучасних умовах це є особливо важливим для підтримки економічної стійкості та збереження трудового потенціалу країни.

Окремого значення набуває реформування пенсійного забезпечення. Пенсійна система залишається одним із ключових механізмів соціальної підтримки населення. В умовах війни зростає потреба в забезпеченні своєчасних виплат,

удосконаленні механізмів індексації та підтримці громадян пенсійного віку, які є однією з найбільш соціально вразливих категорій населення [24].

Наступним важливим напрямом є реформування системи соціального захисту населення. У сучасних умовах особливого значення набуває адресність соціальної допомоги та ефективний розподіл державних ресурсів. Соціальна підтримка має бути орієнтована на ті категорії населення, які найбільше потребують допомоги, зокрема внутрішньо переміщених осіб, багатодітних сімей, осіб з інвалідністю, ветеранів та громадян, які втратили житло або роботу внаслідок бойових дій.

На думку фахівців Міністерства соціальної політики України, важливим завданням є розвиток цифрових соціальних сервісів та спрощення доступу населення до державної допомоги [24]. Це дозволяє підвищити ефективність соціального захисту, скоротити адміністративне навантаження та забезпечити оперативність надання допомоги.

Важливим пріоритетом державної політики є також відновлення зруйнованої інфраструктури. Якість життя населення безпосередньо залежить від доступу до житла, транспортного сполучення, медичних закладів, закладів освіти та базових комунальних послуг. Руйнування інфраструктури негативно впливає на соціальну стабільність та ускладнює відновлення економічної активності.

У зв’язку з цим відбудова житлового фонду, шкіл, лікарень, транспортної та енергетичної інфраструктури є важливою умовою покращення рівня життя населення. За оцінками Світового банку, масштабне відновлення інфраструктури є одним із ключових факторів стабілізації соціально-економічної ситуації в Україні [53; 54]. Реалізація таких заходів сприятиме покращенню умов життя населення та створенню безпечного середовища для проживання.

Не менш важливим напрямом є підтримка ринку праці та створення нових робочих місць. Економічна активність населення є основою формування доходів і

важливим чинником соціальної стабільності. В умовах повоєнного відновлення особливого значення набуває підтримка малого й середнього бізнесу, розвиток підприємництва та створення нових можливостей працевлаштування [23; 32].

Важливим завданням також є професійна адаптація населення до нових умов, зокрема підтримка перекваліфікації та створення програм працевлаштування для внутрішньо переміщених осіб і ветеранів. Це дозволяє не лише підвищити рівень зайнятості, а й сприяє довгостроковій соціальній інтеграції.

Окреме значення в сучасних умовах має європейська інтеграція України. Процес наближення до стандартів Європейського Союзу створює додаткові можливості для реформування соціальної політики, удосконалення трудового законодавства та підвищення стандартів життя населення. Адаптація української соціальної політики до європейських підходів сприятиме зміцненню соціальних гарантій, розвитку системи соціального захисту та підвищенню якості державного управління [28; 46].

Крім того, інтеграція в європейський простір відкриває можливості для міжнародної фінансової підтримки, участі у спільних програмах розвитку та впровадження сучасних підходів до соціального управління. У довгостроковій перспективі це сприятиме стабілізації економіки та підвищенню рівня життя населення.

Рис. 3.1. Пріоритетні напрями державної соціально-економічної політикищодо підвищення рівня та якості життя населення України

Отже, підвищення рівня та якості життя населення України в умовах воєнного та повоєнного часу потребує реалізації комплексної державної соціально-економічної політики. До пріоритетних напрямів належать удосконалення політики доходів і пенсійного забезпечення, реформування системи соціального захисту, відновлення інфраструктури, підтримка зайнятості населення та подальше впровадження європейських стандартів. Комплексна реалізація цих заходів є важливою передумовою соціальної стабільності, підвищення добробуту населення та успішного відновлення України.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було узагальнено теоретичні підходи до визначення рівня та якості життя населення, проаналізовано сучасний стан добробуту населення України та визначено основні напрями його підвищення в умовах воєнного та повоєнного розвитку держави.

У ході дослідження встановлено, що рівень і якість життя населення є взаємопов’язаними соціально-економічними категоріями, які комплексно характеризують стан суспільного добробуту. Рівень життя відображає насамперед ступінь матеріального забезпечення населення, рівень доходів, структуру споживання, житлові умови та доступ до основних благ. Якість життя є ширшою категорією та охоплює не лише матеріальну складову, а й доступність освіти та медичних послуг, стан безпеки, соціальну стабільність, психологічне благополуччя, умови для самореалізації та загальне сприйняття людиною власного життєвого середовища. Саме поєднання цих складових дає можливість найбільш повно оцінити реальний стан населення та визначити тенденції його розвитку.

Дослідження показало, що оцінювання рівня та якості життя населення потребує комплексного підходу та врахування системи взаємопов’язаних економічних, соціальних і демографічних показників. До ключових індикаторів належать рівень доходів населення, заробітна плата, структура витрат домогосподарств, рівень зайнятості, доступ до освіти й охорони здоров’я, житлове забезпечення, тривалість життя, міграційна активність та рівень соціального захисту. У сучасних умовах важливим є також врахування суб’єктивної оцінки населенням власного матеріального становища та відчуття соціальної безпеки, оскільки саме ці чинники визначають рівень суспільної стабільності та довіри до державних інституцій.

За результатами аналітичної частини встановлено, що сучасний стан рівня та

якості життя населення України формується під впливом складних соціально-економічних і воєнних чинників. Повномасштабна війна суттєво змінила умови життєдіяльності населення, вплинула на структуру доходів і витрат домогосподарств, посилила нерівність між окремими соціальними групами та регіонами країни. Попри збереження окремих позитивних тенденцій, пов’язаних із поступовим відновленням економічної активності та зростанням номінальних доходів, реальний рівень добробуту значної частини населення залишається нестабільним. Відчутний вплив на це мають інфляційні процеси, скорочення кількості робочих місць, зміни на ринку праці, зростання соціального навантаження та зниження фінансової стійкості домогосподарств.

Особливо гостро в умовах війни проявилися проблеми доступності житла, безперервного отримання медичних і освітніх послуг, а також питання внутрішнього переміщення населення та трудової міграції. Руйнування соціальної й виробничої інфраструктури, вимушена зміна місця проживання мільйонів громадян і нестабільність економічного середовища безпосередньо вплинули на якість життя населення та створили нові довгострокові ризики для соціального розвитку держави. У зв’язку з цим питання підтримки добробуту населення набуває не лише соціального, а й стратегічного значення, оскільки пов’язане зі збереженням людського потенціалу країни та формуванням основ майбутнього відновлення.

У процесі дослідження було проаналізовано зарубіжний досвід підвищення якості життя населення та встановлено, що ефективна соціально-економічна політика у більшості європейських держав базується на поєднанні стабільної системи соціального захисту, підтримки зайнятості, інвестицій у людський капітал і розвитку суспільної інфраструктури. Практика країн Європейського Союзу підтверджує, що високий рівень життя населення досягається не лише через економічне зростання, а й через забезпечення рівного доступу до базових соціальних послуг, ефективну підтримку вразливих груп населення та послідовне

впровадження довгострокових державних соціальних програм.

На основі проведеного дослідження визначено пріоритетні напрями державної соціально-економічної політики щодо підвищення рівня та якості життя населення України. До них належать удосконалення політики доходів населення та пенсійного забезпечення, підвищення адресності соціальної підтримки, створення умов для відновлення зайнятості, підтримка підприємницької діяльності, розвиток людського капіталу та відновлення житлової, медичної, освітньої й транспортної інфраструктури. Важливим напрямом також залишається адаптація соціальних стандартів до європейських підходів та подальше інституційне наближення до стандартів Європейського Союзу.

Таким чином, підвищення рівня та якості життя населення в сучасній Україні є комплексним завданням, вирішення якого потребує системного поєднання економічних, соціальних та інституційних заходів. В умовах війни та подальшого повоєнного відновлення саме рівень життя населення виступає одним із ключових критеріїв ефективності державної політики та водночас основою соціальної стійкості суспільства. Забезпечення гідних умов життя, збереження людського потенціалу та створення передумов для стабільного розвитку є необхідною умовою не лише економічного відновлення України, а й її довгострокового суспільного розвитку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базилевич В. Д. Економічна теорія: підручник. Київ: Знання, 2021. 719 с.
2. Бараник З. П. Соціальна економіка: навчальний посібник. Київ: КНЕУ, 2022. 354 с.
3. Бідність та нерівність в Україні: сучасний стан і тенденції: монографія / за ред. Е. М. Лібанової. Київ: НАН України, 2023. 286 с.
4. Войналович І. А. Соціальна політика держави: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2021. 312 с.
5. Всесвітній банк. Моніторинг умов життя в Україні. Вашингтон, 2025. URL: https://thedocs.worldbank.org/.
6. Градус Research. Барометр якості життя 2025. Київ, 2025. URL: https://gradus.app/en/open-reports/life-quality-barometer-2025/.
7. Державна служба статистики України. Доходи та умови життя населення України : статистична інформація. Київ, 2025. URL: https://stat.gov.ua/uk
8. Державна служба статистики України. Населення України: статистичний збірник. Київ, 2024. URL: https://stat.gov.ua/uk
9. Державна служба статистики України. Соціальний захист населення України. Київ, 2025. URL: https://stat.gov.ua/uk
10. Державна служба статистики України. Витрати і ресурси домогосподарств України. Київ, 2025.
11. Державна служба статистики України. Самооцінка домогосподарствами рівня своїх доходів. Київ, 2025.
12. Демографічна стратегія України до 2040 року. Київ: Кабінет Міністрів України, 2024.
13. Економіка праці та соціально-трудові відносини: підручник / за ред. А. М. Колота. Київ: КНЕУ, 2022. 711 с.
14. Економіка України: навчальний посібник / за ред. О. І.

Амоші. Київ: КНЕУ, 2022. 432 с.

15. Жаліло Я. А. Економіка України в умовах війни та відновлення. Київ: НІСД, 2024. 240 с.

16. Інститут демографії та проблем якості життя НАН України. Соціально-демографічна ситуація в Україні. Київ, 2024.

17. Інститут демографії та проблем якості життя НАН України. Рівень життя населення України: сучасний стан та перспективи. Київ, 2023.

18. Кабінет Міністрів України. Стратегія демографічного розвитку України до 2040 року. Київ, 2024.

19. Качула С. В. Соціальна економіка та державна політика. Дніпро: Університет митної справи, 2023. 276 с.

20. Колот А. М. Соціально-трудова сфера: теорія і практика розвитку. Київ: КНЕУ, 2023. 384 с.

21. Лібанова Е. М. Людський розвиток в Україні: сучасні виклики. Київ: НАН України, 2024. 298 с.

22. Лібанова Е. М. Соціально-економічний розвиток України в умовах війни. Київ : НАН України, 2023. 322 с.

23. Міністерство економіки України. Офіційний вебсайт. Київ, 2026. URL: https://www.me.gov.ua/

24. Міністерство соціальної політики України. Офіційний вебсайт. Київ, 2026. URL: https://www.msp.gov.ua/

25. Населення та міграційні процеси в Україні в умовах війни: аналітична доповідь. Київ: НАН України, 2024.

26. Національний банк України. Інфляційний звіт. Київ, 2025.

27. Національний інститут стратегічних досліджень. Українське суспільство в умовах війни. Київ, 2025.

28. Організація Об'єднаних Націй. Цілі сталого розвитку в Україні. Київ, 2024.

29. Охорона здоров'я в Україні: статистичний збірник. Київ:

МОЗ України, 2025.

30. Пирожков С. І. Україна в умовах війни: соціально-економічні виклики та наслідки. Київ: НАН України, 2024.

31. Регіональні диспропорції рівня життя населення України: монографія / за ред. О. Власюка. Київ, 2023.

32. Ринок праці України в умовах воєнного часу: аналітичний звіт. Київ, 2025.

33. Світовий банк. Ukraine Data: Economy and Development Indicators. Washington, 2024. URL: World Bank Data - Ukraine.

34. Сидоренко В. В. Соціальна структура суспільства та якість життя населення. Київ: Ліра-К, 2022.

35. Соціальний захист в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Київ: НАН України, 2024.

36. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України. Київ: Держстат, 2025.

37. Соціально-економічний розвиток регіонів України у 2025 році. Київ: Мінекономіки України, 2025.

38. Сталий розвиток України в умовах воєнного часу: збірник наукових праць. Київ, 2024.

39. Трансформація українського суспільства під впливом війни. Київ: НІСД, 2025.

40. Україна: показники людського розвитку. Київ: ПРООН, 2024.

41. Україна в умовах відновлення: економічні та соціальні пріоритети. Київ: Центр Разумкова, 2025.

42. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Київ: Інститут соціології НАН України, 2025.

43. Human Development Report 2023/2024. United Nations Development Programme. New York, 2024.

44. International Labour Organization. Ukraine Country Profile.

Geneva, 2025. URL: International Labour Organization - Ukraine.

45. International Labour Organization. Decent Work Country Programme for Ukraine. Geneva, 2024.

46. OECD Economic Surveys: Ukraine 2025. Paris: OECD Publishing, 2025. URL: OECD Ukraine.

47. UNDP Ukraine. Social Cohesion in Ukraine: Key Trends based on reSCORE 2024. Kyiv, 2024.

48. UNDP Ukraine. Recovery and Reconstruction Framework. Kyiv, 2025. URL: UNDP Ukraine Publications.

49. UNDP Ukraine. Impact of War on Youth in Ukraine. Kyiv, 2026.

50. UNICEF Ukraine. Children and Families in Wartime Ukraine. Kyiv, 2025. URL: UNICEF Ukraine.

51. Vox Ukraine. Labor Market in Wartime: Demographic Challenges for Ukraine. Kyiv, 2024.

52. WHO Ukraine. Health System in Ukraine: Annual Report. Geneva, 2025. URL: World Health Organization Ukraine.

53. World Bank. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment. Washington, 2025. URL: Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment.

54. World Bank. Ukraine Economic Update. Washington, 2025. URL: World Bank Ukraine Economic Update.